

## ЗВ'ЯЗОК Я-КОНЦЕПЦІЇ ІЗ СЕПАРАЦІЄЮ ВІД БАТЬКІВ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

*Висвітлюються особливості я-концепції в юнацькому віці порівняно з я-концепцією дитини. Акцентується на важливості гармонійних сімейних стосунків для формування позитивної я-концепції юнаків і дівчат. Описується сутність процесу сепарації від батьків у юнацькому віці; подаються результати власних досліджень зв'язку між особливостями сепарації від батьків і деяких аспектів я-концепції юнаків та юнок.*

**Ключові слова:** я-концепція, сепарація, процес сепарації-індивідуалізації, самооцінка, самоакцептація.

**Постановка проблеми.** Основою для формування я-концепції є відчуття власного «я», що зароджується ще у ранньому дитинстві, коли у взаємодії з іншими людьми дитина розпочинає вибудовувати відчуття власного «я» і сприйняття іншого об'єкта, відмінного від неї. Згідно з термінологією Д. Штерна, із взаємодії «матір-дитина» дитина поступово вибудовує «ядро я» і «ядро іншого» [1, с. 245]. В ході цього процесу, що має назву сепарації-індивідуалізації, в дитини розпочинає формуватися відчуття постійності об'єкта, але разом з диференціацією об'єкта перед дитиною постає й інший постійний об'єкт з постійною ідентичністю – «я» дитини [2]. В період юності уявлення про себе знає змін. Перед юнаками постають нові завдання розвитку: пошук себе, становлення нової, більш стійкої я-концепції, з одного боку, та набуття автономії, сепарація від батьків, з іншого. З огляду на це говорять про процес вторинної сепарації-індивідуалізації в юнацькому віці [3, с. 63]. Тобто формування я-концепції в юнацькому віці та сепарація від батьків є двома невід'ємними складовими одного і того ж процесу.

**Стан дослідження.** Зв'язок між я-концепцією та стосунками у сім'ї є доволі тісним. Згідно з теорією К. Роджерса [4, с. 541], саме прийняття чи неприйняття дитини батьками, безумовна позитивна увага з їхнього боку створює передумови для позитивного самосприймання. Зв'язок між виховними моделями в сім'ї та я-концепцією досліджував С. Куперсміт, що виявив зв'язок між низькою самооцінкою та спробою батьків сформувати в дитини поведінку пристосування [5, с. 189]. М. Розенберг установив, що важливою умовою для формування високої самооцінки, згідно з його дослідженнями, є зацікавленість батьків у справах дітей (знання друзів дитини, інтерес

до шкільних успіхів, участь дитини у загальній розмові за столом тощо) [5, с. 201]. Роль сім'ї у формуванні позитивної я-концепції не зменшується і в юнацькому віці. Так, за даними В. Гекаса, у юних хлопців та дівчат, що зростають в атмосфері тепла і довіри, розвивається більш висока самооцінка. Підтримка з боку матері впливає на відчуття власної цінності, а з боку батька на відчуття компетентності та ефективності [5, с. 238].

Як бачимо, теплі стосунки з батьками сприяють формуванню позитивної я-концепції в юнацькому віці. Але, як вже було вказано вище, стосунки з батьками зазнають значних змін упродовж юнацького віку, адже одним з основних завдань, що постають перед юнаками, є сепарація від батьків. З точки зору теорії об'єктних стосунків, сепарація є частиною процесу сепарації-індивідуалізації, завдяки якому індивід набуває відчуття власної totoжності, відчуття самостійності та відокремленості від об'єкта прив'язаності, тобто від батьків [6, с. 267]. Лише за умови успішного протікання сепарації від батьків в юнацькому віці та набуття особистісної автономії можливе формування позитивної я-концепції та особистісної ідентичності, що є необхідною умовою здатності вступати у близькі міжособистісні стосунки в дорослому житті. Отож, **метою** статті є дослідити зв'язок я-концепції з особливостями сепарації від батьків в юнацькому віці.

**Виклад основних положень.** Я-концепція в юнацькому віці стає більш стійкою і зазнає значних змін, що зумовлені низкою причин. По-перше, фізіологічні та психологічні зміни, зумовлені статевим дозріванням, впливають на сприйняття індивідом своєї зовнішності. По-друге, розвиток когнітивних можливостей призводить до диференціації я-концепції та більш реального погляду на себе. По-третє, зміна ролей, необхідність самовизначення стосовно вибору професії, ціннісних орієнтацій, образу життя тощо може призвести до виникнення рольового конфлікту та статусної невизначеності, що впливає на я-концепцію [5].

Можна виділити такі основні відмінності я-концепції підлітка та юнака від я-концепції дитини [7]:

1. Абстрактність. Підлітки та юнаки, описуючи себе, вживають абстрактні поняття, такі як «людина», «я нерішучий», «я не знаю, хто я», що не притаманно для дітей.
2. Диференційованість. Виникає усвідомлення, що людина володіє різними «я», залежно від різних ролей і ситуацій.
3. Коливання «я». Природа юнацького «я» є суперечливою і може змінюватися з дня на день. М. Розенберг таку мінливу природу юнацького «я» назвав «барометричним я». Юнацьке «я» залишається

нестабільним, доки не сформується більш цілісне уявлення про себе. Як правило, це відбувається не раніше пізнього юнацького віку, або навіть ранньої зрілості.

4. Протиріччя. Коли підліток стикається з необхідністю диференціювати «я» на різні ролі, це призводить до потенційної суперечності цих «я». Сюзан Гартер у своєму дослідженні з'ясувала, що ця суперечність зростає в підлітковому віці і дещо знижується до кінця раннього юнацького віку, проте все ж залишається вищою, ніж до початку підліткового віку.

5. Інтеграція «я». В юнацькому віці, особливо у пізньому, я-концепція стає більш інтегрованою, несумісні частини «я» складаються в одну структуру. Юнаки намагаються створити узагальнену теорію «я», інтегрувати відчуття ідентичності.

Що стосується емоційного компоненту я-концепції, то в його формуванні, як і в дитинстві, важливу роль виконує сім'я. Це підтверджує низка досліджень. Зокрема, згідно з дослідженнями В. Гекаса [5], у юнаків та юнок, що отримують більше батьківської підтримки, розвивається більш висока самооцінка. Підтримка з боку матері впливає на відчуття власної цінності, а з боку батька – на відчуття компетентності та ефективності. М. Розенберг встановив, що висока самооцінка визначається зацікавленістю батьків у дитині, зокрема, їх інтересом до друзів, успіхів у навчанні, увагою до висловлень. Дж. Г. Брахман теж виявив зв'язок високої самооцінки з добрими стосунками у сім'ї. В це поняття він включає теплі стосунки між членами сім'ї, наявність спільної діяльності, розумну участь дітей у прийнятті рішень стосовно життя сім'ї [5].

Як бачимо, стосунки юнаків з батьками, їх любов, підтримка і наставництво впливають на оціночний компонент я-концепції – самооцінку. Так, В. Куперсміт виділяє три основні умови формування високої самооцінки [5]: прийняття батьками; встановлення зрозумілих і однозначних правил, що регламентують, поведінку; надання свободи дій в межах цих правил.

Отож, не лише у дитинстві, а й у юнацькому віці стосунки з батьками залишаються дзеркалом самосприйняття дитини, і залежно від особливості цих стосунків формується позитивна, або ж негативна я-концепція. Для молодих хлопців та дівчат надзвичайно важливим є відчувати любов та прийняття батьків, їх мудрий контроль та наставництво. Але в юнацькому віці значно зростає потреба в автономії, у дедалі більшій самостійності, тобто відбувається сепарація від батьків.

Процес сепарації-індивідуації описаний Д. Малер, що охоплює фази розвитку дитини від народження до трьох років. Під індивідуацією розуміється поступова диференціація власного «Я» дитини від

навоколишньої дійсності, розрізнення та обмеження дитиною власних якостей та особливостей. Під сепарацією розуміється прагнення до більшої незалежності дитини від об'єкта, завдяки чому вона набуває відчуття себе як самостійної та незалежної від об'єкта цілісності. Передчасне чи занадто різке відокремлення дитини від об'єкта прив'язаності призводить до серйозних ускладнень та викривлення розвитку і адаптації. Саме в процесі сепарації-індивідуїзації зароджується відчуття власного «я» дитини [2].

П. Блос вводить поняття вторинного процесу сепарації-індивідуїзації у юнацькому віці. П. Блос проводить паралелі між цими двома періодами. І в дитинстві, і в юності перед особою стоять завдання адаптації, продиктовані необхідністю досягнення більшої зрілості. Перехід до дорослого життя передбачає прийняття незалежності і сторони батьків, і самої дитини, і відмову від певного типу емоційних стосунків [8]. Щоб дитина в майбутньому могла полюбити іншу людину і створити сім'ю, в її душі повинно звільнитися місце, яке посідають батьки.

У процесі сепарації відбувається набуття автономії, під якою розуміється незалежність, свобода юнака. Ф. Райс [9] виділяє два аспекти автономії: поведінковий (здатність самостійно діяти і ухвалювати рішення, без зовнішнього керівництва) та емоційний (звільнення від емоційних зв'язків з батьками). Окрім цих двох аспектів автономії, Джефрі Гофман виділяє ще незалежність у ставленнях та конфліктну незалежність. Отож, він виділяє чотири аспекти процесу сепарації в юнацькому віці, до яких належать [3]: функціональна незалежність – здатність самостійно, без участі батьків, планувати та реалізовувати власні справи; незалежність у ставленнях – наявність власної системи вірувань, уявлень і переконань стосовно різних аспектів соціальної дійсності; емоційна незалежність – відсутність інтенсивної потреби у близьких стосунках з батьками; конфліктна незалежність – порівняна свобода від надто інтенсивних негативних почуттів стосовно батьків, таких як почуття провини, тривоги, злості, сорому тощо.

Для висвітлення зв'язку я-концепції з особливостями сепарації від батьків в юнацькому здійсненні проведено дослідження, в якому взяли участь 238 учнів старших класів віком від 15 до 17 років (середній вік 15,7), з яких 146 дівчат і 92 хлопці. Дослідження виконувалися на базі середніх шкіл Львівської області.

У дослідження використовувалися дві групи методик: 1) методики, спрямовані на висвітлення особливостей я-концепції; 2) методики, що стосуються сепарації від батьків та перцепції сімейної ситуації.

Для дослідження особливостей я-концепції використовувалися такі методики: «Тест самоакцептації» та шкала самоповаги Розенберга.

Тест самоакцептації складається із шкал: прийняття своєї зовнішності – вимірне ступінь задоволення своєю зовнішністю, індивідуальність у зовнішності, стійкість оцінки власної зовнішності, її незалежність від оцінок інших; прийняття характеру – вимірне здатність керувати собою, своїми почуттями та поведінкою, задоволеність собою, своєю особистістю, прийняття себе, незважаючи на недосконалість та недоліки; ставлення до виконаних справ – вимірне ступінь задоволеності своєю діяльністю, відповідальність, упевненість у своїх силах, відсутність тривожності щодо справ; соціальної поведінки – вимірне здатність критично оцінювати свою соціальну поведінку, впевненість у її правильності, відсутності егоїстичності, непоступливості, жорсткості у взаєминах з людьми; загальної самоакцептації – вимірне загальну самоакцептацію як інтегральну позитивну установку щодо себе, здатність прийняти себе, незважаючи на недосконалість та недоліки.

Для дослідження особливостей сепарації використовувалася методика сепарації від батьків в юнацькому віці, що складається зі шкал: «функціональна незалежність», «незалежність у ставленнях», «емоційна незалежність» та «конфліктна незалежність». Всі шкали цієї методики обернені, тобто більше значення за шкалою свідчить про нижчий рівень незалежності. Для діагностики ставлення до сім'ї використовувалася методика «Виявлення ставлення юнаків і дівчат до життя в своїй сім'ї», що має одну шкалу. Вищі показники за такою шкалою свідчать про краще ставлення до сім'ї.

За даними кореляційного аналізу були виявлені значущі кореляційні зв'язки і в межах шкал методик однієї групи і між шкалами методик різних груп. А саме, як і очікувалося, були виявлені позитивні кореляційні зв'язки між самоповагою та шкалами прийняття зовнішності (0,356), прийняття характеру (0,3954), шкалою соціальної поведінки (0,2564) та шкалою загальної самоакцептації (0,43).

Також були виявлені зв'язки між ставленням до сім'ї та шкалами сепарації від батьків. А саме позитивне ставлення до сім'ї пов'язане з меншою емоційною незалежністю і від мами (0,3661) і від тата (0,3244); з меншою функціональною незалежністю від мами (0,3846) і тата (0,2938) і з меншою незалежністю у ставленнях від мами (0,3794) і тата (0,3625). Тобто юнаки та дівчата з більшою емоційною прив'язаністю до батьків, з ближчою до батьківської системою вірувань, уявлень і переконань стосовно різних аспектів соціальної дійсності і з меншою схильністю самостійно, без участі батьків, планувати та реалізовувати власні справи краще ставляться до життя у своїй сім'ї. З цього можна зробити висновок, що комфортніше почуваються у своїй сім'ї ті юнаки та дівчата, які мають ближчий

емоційний контакт з батьками та є більш залежними від них у прийнятті рішень та у ставленнях до різних аспектів соціальної дійсності.

Позитивне ставлення до сім'ї пов'язане не лише з особливостями сепарації від батьків, а й з особливостями я-концепції, але, що цікаво, цей зв'язок простежується лише у дівчат. А саме були виявлені кореляційні зв'язки між позитивним ставленням до сім'ї та самоакцептацією зовнішності (0,1617) і характеру (0,2046) дівчат, а також рівнем самоповаги (0,2807). Тобто ті дівчата, що позитивно ставляться до життя у своїй сім'ї, більше задоволені своєю зовнішністю, більш незалежні у сприйнятті своєї зовнішності від оцінок інших, більш задоволені собою, своєю особистістю, приймають себе такими, якими є, і мають вищий рівень самоповаги. Отож, такі особливості я-концепції дівчат, як самоповага та прийняття себе, залежать від ставлення до життя у сім'ї. Для хлопців така залежність виявлена не була. Можливо, ставлення до себе хлопців більшою мірою залежить від стосунків з однолітками, статусу в групі, а не від сімейних стосунків.

Розглянемо тепер, як пов'язані деякі аспекти я-концепції з сепарацією від батьків у юнацькому віці. І для хлопців, і для дівчат був виявлений обернений зв'язок між шкалою самоповаги та шкалою конфліктної незалежності від мами (-0,2292) та від тата (-0,22). А це означає, що чим менше інтенсивних негативних почуттів стосовно батьків, таких як почуття провини, тривоги, злості, сорому тощо, тим більшою є самоповага юнаків та дівчат. Отож, конфліктні стосунки з батьками призводять до низької самоповаги в юнаків та юнок.

Для дівчат був виявлений зв'язок між шкалою самоакцептації характеру та шкалою конфліктної незалежності від обох батьків: мами (-0,2212) і тата (-0,1502;  $p < 0,05$ ). У хлопців же самоакцептація характеру пов'язана лише з конфліктною незалежністю від тата (-0,3118). Отож, самоакцептація характеру залежить від стосунків з обома батьками у дівчат, і від стосунків з татом у хлопців. Тобто, для прийняття себе дівчині необхідні неконфліктні стосунки з обома батьками, для хлопця важливішими є стосунки з батьком.

Для хлопців інших зв'язків між сепарацією та особливостями я-концепції виявлено не було. Проте для дівчат були виявлені інші значущі зв'язки, зокрема між шкалою самоакцептації соціальної поведінки та шкалами конфліктної незалежності від мами (-0,237) та тата (-0,2418). Тобто відносна свобода від надто інтенсивних негативних почуттів стосовно батьків у дівчат пов'язана зі здатністю критично оцінювати свою соціальну поведінку, позитивно ставитися до інших.

Отож, стосунки з батьками, що супроводжуються такими негативними почуттями у дітей, як почуття провини, тривоги, сорому, злості,

пов'язані з низькою самоповагою і юнаків, і дівчат, а також з нижчим рівнем самоакцептації характеру та самоакцептації соціальної поведінки у дівчат. Можливо, зв'язок між конфліктною незалежністю від батьків і вказаними аспектами я-концепції простежується тому, що негативні емоційні переживання у стосунках з батьками виникають, коли батьки не приймають юнака чи юнку такими, якими вони є, не зважають належним чином на їхнє право на автономію. Як наслідок, рівень самоповаги та самоприйняття юнаків знижується. При чому, якщо самоакцептація характеру дівчат пов'язана з стосунками з обома батьками, то для прийняття свого характеру хлопцями важливими є лише стосунки з татом.

Окрім того, серед дівчат виявлено незначний зв'язок між шкалами самоакцептації виконання справ та шкалою емоційної незалежності від мами ( $-0,1565$ ;  $p < 0,05$ ), тобто чим менша емоційна залежність дівчини від мами, тим вищий ступінь задоволеності своєю діяльністю, відповідальністю, впевненістю у своїх силах (іншими словами, мають позитивне ставлення до своєї діяльності та до себе у своїй діяльності). Отож, надто близькі емоційні стосунки з мамою можуть призводити до меншої впевненості дівчини у своїх силах. Можливо, цей зв'язок пояснюється тим, що дівчина, що потребує ближчих емоційних стосунків з мамою, відчуває себе менш зрілою і, як наслідок, менш компетентною.

Також був виявлений незначний зв'язок між шкалою незалежності ставлень від мами та шкалою самоповаги у дівчат ( $0,1912$ ;  $p < 0,05$ ). Тобто близькість поглядів, уявлень і переконань стосовно різних аспектів соціальної дійсності до маминих пов'язана з високим рівнем самоповаги дівчини.

Узагальнивши, можна сказати, що для хлопців з позитивним ставленням до себе (під яким розуміємо високий рівень самоповаги та/або загальної самоакцептації) характерні такі особливості ставлення до сім'ї та батьків, як вищий рівень конфліктної незалежності від обох батьків. Конфліктна незалежність від мами впливає лише на рівень самоповаги, конфліктна незалежність від тата впливає також і на самоакцептацію хлопцем свого характеру. Ні ставлення до сім'ї, ані інші види автономії від батьків (емоційна, функціональна незалежність та незалежність ставлень) не пов'язані з самоповагою та самоакцептацією хлопців.

Особливості я-концепції дівчат більше пов'язані з сімейними стосунками, а саме для дівчат з позитивним ставленням до себе характерне позитивне ставлення до життя в своїй сім'ї, конфліктна незалежність у стосунках з обома батьками, а також близькість світоглядних переконань до переконань своєї мами. Окрім того, більша емоційна незалежність від мами пов'язана з більшою самоакцептацією виконання справ.

**Висновок.** Юнаки та дівчата, що мають ближчі стосунки з обома батьками (тобто, з меншою функціональною, емоційною та світоглядною незалежністю), краще ставляться до своєї сім'ї.

Дівчата, що краще ставляться до своєї сім'ї, мають вищий рівень акцептації характеру і зовнішності, а також вищий рівень самоповаги. Для хлопців такого зв'язку виявлено не було. Тобто, оціночний компонент я-концепції дівчат більшою мірою залежить від сприйняття сімейних стосунків, ніж у хлопців.

Високий рівень самоповаги у хлопців та дівчат пов'язаний з конфліктною незалежністю від обох батьків. Тож можна припустити, що конфліктні стосунки з батьками, що супроводжуються такими негативними переживаннями, як почуття вини, злість, сором тощо, призводять до низької самоповаги дітей в юнацькому віці.

Конфліктна незалежність від обох батьків у дівчат і від тата у хлопців пов'язана з самоакцептацією характеру. Тобто некофліктні стосунки з обома батьками у дівчат та з татом у хлопців є важливою передумовою для прийняття свого характеру юнаками та юнками.

Самоакцептація соціальної поведінки пов'язана з конфліктною незалежністю від обох батьків у дівчат. Отож, гармонійні стосунки між батьками та донькою, звільнені від негативних емоційних переживань, позитивно позначаються на прийнятті дівчиною своєї соціальної поведінки.

Дівчата з більшою емоційною залежністю від мами мають нижчий рівень самоакцептації виконання справ, тобто менше задоволені своєю діяльністю, мають меншу впевненість у своїх силах тощо.

Дівчата з близькими світоглядними переконаннями до маминих мають вищий рівень самоповаги.

Отож, деякі особливості я-концепції, а саме самооцінка та самоакцептація, тісно пов'язані зі ставленням до сім'ї і сепарацією від батьків у юнацькому віці. Я-концепція дівчат більше пов'язана зі сім'єю, ніж я-концепція хлопців. Не вирішено питання, які особливості я-концепції юнаків та юнок будуть у дистантних сім'ях, де батьки чи один із батьків проживають окремо від дітей. Цьому питанню і будуть присвячені подальші наші дослідження.

---

1. Тайсон Р. Психоаналитические теории развития; пер. с англ. / Р. Тайсон, Ф. Тайсон. – Екатеринбург: Деловая книга, 1998. – 528 с

2. Малер М. Процесс сепарации-индивидуации и формирование идентичности / М. Малер, Дж. Б. Мак-Девитт // Журнал практической психологии и психоанализа. – 2005. – № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psyjournal.ru/j3p/pap.php?id=20050209>



3. Широка А. до питання про операціоналізацію поняття сепарації від батьків в юнацькому віці / А. Широка // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: Дитина в мені: психотерапія мого дитинства. – Львів, 2008. – С. 63–65.

4. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб.: Питер, 1999. – 608 с.

5. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М.: Прогресс, 1986. – 334 с.

6. Психоаналитические термины и понятия: словарь / под ред. Борнесса Э. Мура и Бернарда Д. Фаина / перев. с англ. А. М. Боковикова, И. Б. Гриншпуна, А. Фильца. – М.: Независимая фирма «Класс», 2000. – 304 с.

7. Santrock, John W. Child development / John W. Santrock. – 9th ed. – 2001. – 583p. Isbn 0-697-36215-9

8. Kathleen Sciacca. Adolescent Separation. 1990. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://users.erols.com/ksciacca/artic.htm>

9. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс. – СПб.: Питер, 2000. – 656 с.

### **Ковальчук А. Л. Связь я-концепции с сепарацией от родителей в юношеском возрасте**

*В статье освещаются особенности я-концепции в юношеском возрасте по сравнению с я-концепцией ребенка. Акцентируется внимание на важности гармоничных семейных отношений для формирования положительной я-концепции юношей и девушек. Описывается суть процесса сепарации от родителей в юношеском возрасте; представлены результаты исследований связи между особенностями сепарации от родителей и некоторых аспектов я-концепции юношей и девушек.*

**Ключевые слова:** я-концепция, сепарация, процесс сепарации-индивидуации, самооценка, самоакцептация.

### **Kovalchuk A. L. Connection between ego-concept and separation from parents in adolescence**

*The article highlights the features of ego-concept in adolescence as compared to ego-concept of a child. The importance of harmonious family relationship in forming a positive ego-concept of adolescents is emphasized. The essence of the process of separation from parents in adolescence is described and the results of researching the connection between peculiarities of separation from parents and some aspects of ego-concept of adolescents are presented.*

**Key words:** ego-concept, separation, separation and individuation process, self-appraisal, self-acceptance.